

1720 TARİHLİ TAHRİR DEFTERİNE GÖRE NAKŞA ADASI'NDA YAPILAN DÜZENLEMELER VE REÂYÂNIN DURUMU

YASEMİN DEMİRCAN*

Osmanlıların yeni fethettikleri bölgelerde var olan idâri yapının korunması konusundaki yaklaşımları nasıldı? Yeni fethedilen bölge halkı Osmanlı'nın bu uygulamasına karşı nasıl bir tutum sergiliyordu? Osmanlı tebaası hâline gelen ve mezhepleri farklı olan gayrimüslimlere karşı nasıl bir politika uygulanmaktaydı? 1720 tarihli tahrir defterinin başında bulunan ve bu makalenin konusu olan kânünnâmede¹ bu soruların cevaplarının bulunabileceği kanaatindeyiz. Söz konusu belge, I. Süleyman döneminde fethedilen ve 1829 yılında Yunan Devleti'ne katılmasına kadar Osmanlı idâresi altında kalan Nakşa Adası'nda Osmanlı Devleti'nin yalnızca fetih öncesindeki dengeleri korumakla yetinmediği, hem adaletli yönetimi temin etmesi, hem de daha geniş kitleleri Osmanlı yönetimine bağladığını göstermesi ve uygulanan sosyal politikaları gün yüzüne çıkarması adına önem taşımaktadır.

Günümüzde Yunanistan'a ait olan, Yunanca "Naxos" adıyla anılan ada², Osmanlı belgelerinde "Nakşa" ismiyle kayıtlı bulunmaktadır. Nak-

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, *Kuyûd-i Kadîme Arşivi*, (TK, TD) 93 numarada kayıtlı bulunan Nakşa Adası'na ait tahrir defterinde "kânünnâme" ibâresi bulunmayıp belgenin başında "Nakşa ceziresi müceddeden tahrir olundukda re'âyânın nizâmlarına müte'allik bazı ahvâleri defteri cedide kaydolundu fi gur-re-i ramazan sene 1133" şeklinde bir ifade mevcuttur. Feridun Emecen, söz konusu defterin 1132 (1720)'de tamamlandığını ve bu sayımda adaya yeni düzenleme ve vergi uygulamaları getirmeyi amaçlayan bir kânünnâme de hazırlandığını bildirmektedir. Bkz. "Nakşa", *DİA*, C. 32, s. 333. Feridun Emecen'in verdiği bu bilgiye ve kaydın muhtevasına binâen belgeyi "kanünnâme" şeklinde tesmiye etmenin önünde her hangi bir engel bulunmadığı ifade edilebilir.

² Nakşa ile ilgili olarak bkn. Safvet, "Nakşa (Naksos) Dukalığı, Kiklad Adaları", *TOEM*, IV/23 (Kanûn-ı evvel 1329), s. 1449; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Mütercimi Mehmet Âta, İstanbul, 1330, C. III-IV, s. 201-204; R. Herbst, "Naxos", *Paulys Real Encyclopedia Der Classichen Altertums Wissenschaft*, XVI, 2, s. 2079-2080; A Savvides, "Nakshe (Gr. Naxos/Axia)", *EJ²* (İng.), C. VII, s. 939-941; J. F. Lazenby, *The Defence of Greece, 470-479, B.C.*, England, 1993, 18-30, 41, 45, 81, 173, 185, 187, 253, 260; F. Emecen, a.g.md., s. 332-333.

şa, Ege Denizi'nde Mora Yarımadası ile Oniki Ada arasında kalan Kiklad (Cyclades) Takımadaları'nın en büyük adasıdır³. Kikladlara dâhil olan Nakşa, söz konusu takımadanın diğer parçalarından olan Para (Paros) Adası'nın doğusunda, Ünye (İos, Niyo) Adası'nın kuzeyinde yer almaktadır.

Nakşa Adası'nın Osmanlı dönemindeki yönetimini daha önceki devirlerle mukayese edebilmek elbette adanın Osmanlı öncesindeki tarihini bilmeyi gerektirir. İlk yerleşim kalıntılarının antik dönemlere kadar indiği görülen adada sırasıyla Trakyalılar, Giritliler, Karyalılar, Teselyalılar ve İyonyalılar yerleşmişlerdi. M.Ö. 490 tarihinde Pers kontrolüne giren ada, daha sonra Delos Birliği'ne katıldı. Bir müddet Atinalıların ve Makedonyalıların kontrolü altında yaşadıkdan sonra Roma İmparatorluğu'na dâhil oldu. Doğu Roma İmparatorluğu'nun idâresi altında iken Girit'e yerleşen Müslüman Arapların tacizlerine uğradı ve bir kısım adalı, Araplar tarafından Girit'e götürüldü. Adanın Doğu Roma hâkimiyeti sırasında ve Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu ile münasebeti ticarî eksende gelişmeler gösterdi.

Ada, IV. Haçlı Seferi'nden sonra İstanbul'da Lâtin İmparatorluğu kurulduğu zaman Venedikli asilzâde Marco Sanudo tarafından ele geçirildi (1205). Nakşa Dukalığı'na getirilen Sanudo'ya İstanbul'daki Lâtin İmparatoru tarafından "Arşipel" (Arkhipelagos, Archipelagos), yani "Akdeniz Adaları Dukası" unvanı verildi.

Türklerin adaya yönelik ilk askerî faâliyetleri Aydın ve Menteşe beylikleri zamanına rastlamaktadır. Aydınolu Umur Bey'in seferleri sonucu ada bu beyliğin bir harâcğüzârı haline gelmiştir. 1383 yılına gelindiğinde ise adanın Verona kökenli Venedikli Crispi (Crispo) Ailesi'nin eline geçtiği görülmektedir.

Adayla Türklerin ilgileri Osmanlılar zamanında da devam etti. Fetret Devri'nde 1403'te Bizans ile yapılan antlaşmada Nakşa'nın adı geçtiği gibi 1415 yılında Çalı Bey'in Nakşa ve civar adalara düzenlediği baskınlar sonrası Venedik ile Osmanlılar arasında "ilk deniz savaşı" vukûbulmuştu. XVI. yüzyılın başlarına ait ada ile ilgili bilgilerin kaynaklarından birisi de Pîrî

³ Talip Yücel, Sırrı Erinç, *Ege Denizi ve Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Ankara 1988, s. 10; XIX. Yüzyılda bölgeyi gezen Fallmerayer Kiklad Adaları'nı Türklerin "Tavşan Adaları" diye adlandırdıklarını ifade etmektedir. Bkn. *Haritalar ve Coğrafya Eserlerine Göre Ege Denizi ve Ege Adaları*, (ed. İdris Bostan, Ali Kurumahmut), Ankara 2003, s. 3.

Reis'in Kitab-ı Bahriyesi'dir. Pîrî Reis, eskiden adaya "Küçük Sicilya" denildiğini ve Venedik'e bağlı bir ada olduğunu eserinde kaydetmektedir⁴.

Nakşa ve civarındaki Kiklad Adaları, I. Süleyman döneminde Barbaros Hayreddin Paşa'nın Korfu Seferi sırasında Osmanlı hâkimiyetine alındı⁵. 1540 Osmanlı-Venedik Antlaşması'yla İstendil (Tinos) dışındaki adalar da Osmanlı hâkimiyetini tanıdı⁶. Başlangıçta; adanın 1518'den beri yöneticisi olan IV. Giovanni (Yani Hristo) Crispi yerinde bırakılmış ve eski statüsü korunarak bir Osmanlı beyi durumuna getirilmişti. Zaten "duka" tabiri Osmanlı idâri unvanı olan "bey" ile eş konumda idi. Osmanlı yönetimi, IV. Giovanni'yi ve bundan sonra gelen yöneticileri bir çeşit vergi toplayıcısı olarak görüyordu. 1564'te IV. Giovanni'nin ölümü üzerine adanın idâresini oğlu IV. Giacomo (Yakamo) üstlendi. Onun görevinden alınmasından sonra da adanın statüsünde hiçbir değişiklik yapılmadan Yasef Nasi (Joseph Naci) adaya dük olarak atandı (1566). Nasi'nin 1579'da ölümü üzerine Nakşa ve civar adaların bir sancak hâline getirildiği ve Cezâyir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği (Kapudan Paşa Eyâleti)'ne bağlı olduğu 1580 yılına ait sancak listesinde gözlemlenebilmektedir. Sırasıyla Süleyman, Ahmed ve İbrahim Beyler adada sancak beyliğinde bulundular. Ayrıca adaya bir de kadı gönderildi. Nakşa, Girit Seferi (1645-1669) sırasında Venedik hâkimiyeti altına girdi. 1768-1774 yıllarında cereyan eden Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Ruslar, 1770'te Nakşa'yı askerî üsleri hâline getirdiler. Bu durum, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar sürdü. Osmanlılar 1782'de adada yeniden idâri düzenlemelere gittiler. Ada halkı 1821 Yunan İsyanı'na katılmamakla birlikte daha sonraki baskılar neticesinde Nakşa yeni Yunan Devleti'nin bir parçası hâline geldi. 1829 Edirne Antlaşması ile de diğer Kiklad Adaları gibi Yunanistan'a bırakıldı.

⁴ Pîrî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1988, C. II, s. 561-565; Yasemin Demircan, "1670 Tahririne Göre Nakşa Adası", *Yayınlanmamış Makale*, muhtelif yerler; aynı yazar, "Ege Adalarında Osmanlı Hakimiyeti", *Türkler*, C. IX, s. 364; Feridun Emecen, a.g.m.d., s. 332. Dukalığın kuruluşu ile ilgili görüşler için bkn. Hammer, a.g.e., s. 201; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975, s. 300-301; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, İstanbul 1990, s. 32. İlk Osmanlı-Venedik deniz savaşı hakkında ayrıca bkn. a.g.e., 269-282.

⁵ Korfu Seferi için bkz. Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, II, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980, s. 76-77; B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus, Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c. 1500-1718*, İstanbul 1982, I, s. 73; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1297, s. 488-495; Peçevi, *Tarih-i Peçevî*, 1274, s. 194-196.

⁶ Tayyip Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivi'ndeki Türkçe Vesikalar", *Belgeler*, TTK, C. I, 1964, S. 2, s. 121.

Osmanlı kontrolü altına girdikten sonra daha önce adanın idârecisi olan Katolik Lâtinlerin kalede oturmaya devam ettikleri tahrir defterlerine binâen bilinmektedir. Adanın varoş kesiminde ikâmet eden Ortodoks Rumlar üzerinde yönetici zümrenin idârî ve malî tahakkümleri söz konusuydu. Zamanla Osmanlı idâresinin Ortodoks Rum halka yönelik aldığı koruyucu tedbirler ile bu durum iyileştirilmeye çalışılmıştır.

Adadaki Osmanlı varlığını ise idâreci ve askerlerin yanı sıra küçük bir Türk sivil kolonisi temsil ediyordu. 1537'ye kadar ada nüfusunun 5000 olduğunu ifade eden Slot, bu tarihten sonra Nakşa'da 1566'ya değin bir ıssızlaşmanın yaşandığını ancak yeniden iskân edilme yoluyla 1638'de nüfusun 6700 kişiye ulaşmasının sağlandığını adanın nüfusu hakkında verdiği bilgiler arasında sıralamaktadır. Buna ek olarak Feridun Emecen, söz konusu tarihte adada 70 kadar Türk'ün yaşadığını belirtmektedir.

Nakşa ile birlikte Kikladların cizye ve ispençe miktarlarını tespiti için yapılan ilk tahriri IV. Mehmed devrinde Girit'in alınmasından sonra 1669-1670 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu tahrire göre 1670 yılında adada yaklaşık toplam 6000 kişinin yaşadığı tespit edilmektedir. On yıl sonra Bernard Randolph bu sayıyı 5000 olarak göstermektedir. Tournefort 1700'lerde nüfusun 8000'e ulaştığını bildirir. 1708 ve 1720 sayımlarında ada nüfusunun % 50 oranında düştüğü ve 4000 kişi olarak hesaplandığı görülmektedir. 1790'larda seyyah Olivier ve Örfî-i Şirâzî adındaki bir Osmanlı coğrafyacısı tarafından ada nüfusunun 10000 kişi olduğu konusunda bilgi verilmektedir. Nakşa Adası'nın günümüzde yapılan sayımlardan 1991'de 14800, 2001'de ise 17600 nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır⁷.

⁷ Safvet, "Yasef Nasi", *TOEM*, III/16 (Teşrin-i evvel 1330), s. 982-993; B. J. Slot, *a.g.e.*, s. 286; Yasemin Demircan, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Bazı Ege Adalarına Tesiri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ekim 1987, S. 4, s. 131-132; aynı yazar, "Ege Adaları'nda Osmanlı Hâkimiyeti", s. 367; Bernard Randolph, *Ege Takımadaları (Arşipelago)*, (çev. Ümit Koçer), İstanbul 1998, s. 19, 20; *Ege Adaları'nın Egemenlik Devri Tarihi*, (ed. Cevdet Küçük), Ankara 2001, s. 5, 20, 21, 28, 29, 45; *Türk Hâkimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi* (ed. Cevdet Küçük), Ankara 2002, s. 11, 16, 19, 20, 26, 43, 44, 45, 53, 54, 59; Feridun Emecen, "XV-XIX. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Osmanlı İdarî Teşkilâtı", *Türk Hâkimiyetinde Ege Adaları'nın İdarî, Malî, Sosyal Yapısı*, (ed. İdris Bostan), Ankara 2003, s. 13, 27, 28; aynı yazar, *a.g.md.*, s. 332-333; Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, I, (ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Bertay), İstanbul 2005, s. 171. Mühimme defterlerinde Nakşa Sancığı'nda sancakbeyliği yapan Süleyman, Ahmed ve İbrahim beyler hakkında hükümler bulunmaktadır. Bkn. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Mühimme Defteri (BOA, MD), Nr. 42. 284/877; Nr. 45. 370/4480; Nr. 45. 375/4546. Cezâyir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği için bkn. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 31; Mahmut Şakiroğlu, Cezâyir-i Bahr-i Sefid, *DİA*, C. 7, s. 500; Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", *DİA*, C. 5, s. 66; Feridun Emecen, "Gelibolu", *DİA*, C. 14, s. 5; *Ege Adalarının Egemenlik*, s. 5; *Ege Adaları'nın İdarî, Malî*, s. 2; Ayhan Afşın Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezâyir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Ege Adaları ya da

Adanın ilk tahriri 1670 yılında⁸, ikincisi 1708'de⁹, üçüncüsü ise 1720 yılında¹⁰ gerçekleştirilmiştir. 1720 tarihli tahrir sonucu tertip edilen defterin başında adada yaşayan Katolik Lâtin ve Ortodoks Rum reâyânın uyacağı kaidelere ilişkin bir kayıt yer almaktadır.

1720 tarihinde yapılan bu tahririn adadaki Ortodoks halkın isteği üzerine yapıldığına dâir bilgi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 9904 numaralı maliyeden müdevver defterin 362. sayfasında kayıtlıdır. Bu kayda dayalı olarak ada halkının maktû verginin¹¹ kaldırılmasını, orman ve zirâat arâzilerinden herkesten kendi ürettiği mahsûl nispetinde vergi alınmasını ve şahıs başına cizye talebinde bulunulmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıta Rumların, Lâtinlerden şikâyetçi olduklarına dâir bilgiler bulunduğu gibi adalıların talebi üzerine Nakşa'nın da diğer adalar gibi sayımının yeniden yapılması için 1720 tarihinde emir verildiği anlaşılmaktadır¹². 1720 tahririnin gerçekleştirilmesi için mürâcaat eden Ortodoks halkın şikâyetleri bunlarla da sınırlı kalmamaktadır. Kendilerine, Lâtinlerin (Efrenç taifesi) baskı yaptıklarını, elde ettikleri vergiye tâbi malın yarısını saklayıp kalan yarısını devlete vergi olarak ödediklerini Osmanlı yönetimine bildirmişlerdi. Anlaşıldığı kadarıyla 1720'de yapılan üçüncü tahririn en önemli gerekçeleri bunlardı. Bu tahrire göre adada; kalede 84 hâne, yeni mahallede ise 19 nefer "Efrenç" tespit edilmiştir. Rumlar, varoş kesimlerde oturmakta olup 173 hâne olarak kaydedilmişlerdir. Adadaki 23 köy de dâhil olmak üzere Nakşa'da toplam 819 hânenin yaşadığı görülmektedir. 1748 yılında da Rum ve Lâtinlerin birbirlerini şikâyetlerini içeren belgelerin devlet merkezine ulaşması sonu-

Kapudan Paşa Eyâleti), *Türkler*, C. 9, s. 614. Cezâyir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği'nin kuruluşu hakkında tafsilatlı bilgi için ayrıca bkn. İdris Bostan, "Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti'nin Kuruluşu, 1534", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2006, s. 47-67. Kaptan Paşa için bkn. İdris Bostan, "Kapudan Paşa", *DİA*, C. 24, s. 354-355. Kaptan Paşa ve yetki alanı hususunda bkn. Feridun Emecen, "Some Notes on Defters of Cezâyir-i Bahr-i Sefid", *The Kapudan Pasha His Office and His Domain*, (ed. E. Zachariadou), Rethymnon 2002, s. 253-261.

⁸ BOA, Tahrir Defteri (TD), Nr. 800, s. 6-178; TK, TD, Nr. 180, v. 52b-63b. Nakşa Adası timar sisteminin uygulanmadığı adalardan olup hazineye yıllık olarak belli bir meblağ veren adalar grubundandır. Ancak bu durum adadan elde edilen vergi miktarının tespitinde tahririn esas olmadığını düşündürmemelidir. *Ege Adaları'nın Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 39.

⁹ F. Emecen, a.g.md., s. 333'ten naklen, BOA, KK, nr. 3822.

¹⁰ TK, TD, Nr. 93, v. 1.

¹¹ Maktû' sistemden kasıt, tahrire dayalı bir tespitten çok, daha önceki taahhütler çerçevesinde belirlenmiş olan toplu vergi tahsili idi. Kiklad adaları grubunun [Nakşa (Naxos), Para (Paros), Değirmenlik (Milos), Andre (Andros), Şıra (Syra)] vergileri maktû usûl üzere toplanmaktaydı. Bkn. *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 42.

¹² *Ege Adaları'nın Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 134-135, 160, 299, 315.

cu, mesele iyice tahkik edilerek açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Devletin tebaasına bakış açısını göstermesi bakımından manidar olan bu kayda göre “Efrenç” ve “Rum” tabirlerinin devlet nazarında eşit kabul edildiği, her iki topluluğun da devletin tebaası olduğu bildirilerek buna göre hareket edilmesi emredilmektedir. Yine (evâhir-i Receb 1161) 1748 yılında, Nakşa ve Para adalarının Rum halkının benzer konulardaki şikâyetleri merkeze ulaşmıştı. Buna göre, kendilerinden toplanan vergiler konusunda usulsüzlük yapıldığına dâir Rumlar başvuruda bulunmuşlardı. Adalardaki Rum ahâli, Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesinden bu yana dağlık arâzilerin fetih öncesinde de olduğu gibi Lâtinlerin elinde bulunduğunu belirterek tahrir sırasında bahsedilen arâzilerdeki kendilerine ait tarlaların ürün vergilerinin Lâtinler tarafından toplanmak üzere maktû kaydedildiğini belirtmişlerdi. Lâtinler bu durumu suiistimâl ederek vergiyi devlete kendilerinin ilettiğini neden olarak gösterip Rumlardan diledikleri miktarda vergi topladıkları gibi Rumları kendilerine bağlı birer köle gibi çalıştırmaktaydılar. Bu husustaki problemler, maktû kaydedilen bu yerlerin maktûyetleri kaldırılarak diğer adalar gibi öşür vergilerinin voyvodalar vasıtasıyla toplanması için ilgili vergi defterlerinde düzeltmeler yapılarak giderilmişti. Bu kayıtlardan Lâtinlerin, var olan konumlarını Osmanlı kontrolünde de mültezim sıfatıyla muhafaza ederek, Rumlara karşı üstünlük sağladıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan Rumlar, Lâtinlerin bu üstün konumundan duydukları rahatsızlığa mürâaatlarında dikkat çekmişlerdi. Bu anlamda Rumlar vergilerini Lâtin araçlar olmaksızın devlete ödemek istemekteydiler¹³.

Adadaki Katolik Lâtin ve Ortodoks Rum reâyâ arasında yaşanan sorunlara dikkat çektikten sonra, çalışmanın asıl konusuna gelince; 1720 tarihli tahrir defterinin başındaki kayıt yukarıdaki bilgileri tamamlar mahiyette olan aşağıdaki şu hususları ihtiva etmekteydi:

“Cezîre-i mezbûrede eşcâr-ı zeytun mutasarrıfları olan gerek Frenk ve gerek Rum reâyâsıdır. Zeytun kemâlin bulup cem' itmeğe sâlih oldukda âdet-i belde üzre üzerine muhammen varub şu kadar binek zeytun hâsıl olur deyü kat' ve zeytun sâhibi ortakçısı reâyâyâ teslim ve ba'de'l-cem' münâsafâ vaktinde zeytun sâhibi âdeten isti'mâl olunan binek ile almayub kebîr binek ile alub reâyâyâ kadr olurmuş. Fî-mâba'd gerek reâyâ ve gerek Efrenç tâifesidir, zeytun münâsafâsı vesâir hubûbât ta'şiri ve alub satmaktan

¹³ Katolik Lâtinler için Osmanlı belgelerinde “Efrenç” tabiri kullanılmaktadır. Bkn. a.g.e., s. 58. 1720 tahririnden elde edilen nüfus verileri için ayrıca bkn. F. Emecen, a.g.md., s. 333.

voyvodadan muhalif sahih el-gaz binek alub min ba'd âher binek isti'mâl olunmaya"¹⁴. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla, adada Lâtinler ve Rumlar zeytin yetiştirmektedirler. Zeytinlerin toplanma zamanında Nakşa beldesine mahsus âdetler gereği, zeytin ağacı sahipleri ile ortakçılar¹⁵ arasında zeytinin ne miktarda toplandığı konusunda tahmini bir bedel belirlendikten sonra paylaşımı yapılırdı. Fakat ağaç sahipleri hisselerini bölgede kullanılan mutâd ölçek ile değil, daha büyük ölçekle alarak ortakçı reâyâyâ haksızlık etmekteydi. Dolayısıyla zeytin veya diğer hububatın 1/10'unun ölçümünde, alınıp satılmasında hem Lâtinlerin hem de diğer reâyânın voyvodadan alacakları doğru ölçeği kullanmaları gerektiği emredilmekteydi.

"Zeytin yağ ölçeği ki kartuça ta'bir olunur. Üç yüz otuz üç dirhemdir. Reâyâ ile yağ münâsafâsı olan yağ aldıkda kebir kartuça ile alub, fûrûht eyledikde sagîr kartuça ile fûrûht iderlermiş. Sahih el-mugayyaz üç yüz otuz üç dirhem alur. Kartuça her kim olursa olsun voyvodadan alub min ba'd âher kartuça isti'mâl olunmaya"¹⁶ bu ibâreden anlaşıldığına göre, Nakşa'da imâl edilen zeytinyağı "kartuça"¹⁷ denilen ve üç yüz otuz üç dirhem ağırlığında olan bir ölçekle ölçülmekteydi. Zeytin sahipleri ile ortakçı reâyâ¹⁸ arasındaki yağ paylaşımı sırasında zeytinde olduğu gibi ağaç sahiplerinin hisselerini büyük ölçekle aldıkları, satarken küçük ölçekle sattıkları tespit edilmiş olup bu konuda da voyvodada bulunan mutâd kartuçanın alınması ve kullanılması gereği üzerinde durulmaktaydı.

¹⁴ TK, TD, Nr. 93. v. 5/b. Binek, alan ölçüsü olduğu gibi (1 binek \approx 1000 metrekaire), ağırlık ölçüsü de olabiliyordu. (Bir binek buğday=38 litre) Bkn. Slot, a.g.e, s.295.

¹⁵ Osmanlı Devleti'nde bütün zeytinliklerin Müslümanlara ait olanları, "zeytin-i islâmî", gayr-i müslimlere ait olanı "zeytin-i rumânî", olarak ikiye ayrılmıştı. Her köy halkı kendi topraklarında olan zeytin-i rumânînin olum zamanında kurusunu toplamaya ve zeytin ağacının etrafında bir miktar yeri ağaca zarar getirmemek için boş bırakmaya ve geri kalan ağaç aralarındaki yerleri sürerek zirâat yapmaya ve zirâat yapılmayan yerlerde de yine zeytinin tanelerini ayırıp, ağaçların diplerini sürmekle mükellefti. Bütün bunları yaptıktan sonra o karye halkı yarı mahsulü almaya hak kazanırdı. Eğer hizmetlerini ihmal ederlerse sipahi işleri zorla yaptırırdı. Bkn. Hadiye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Taksimi ve A'şar*, Ankara 1948, s. 54.

¹⁶ TK, TD, Nr. 93. v. 5/b.

¹⁷ Kartuça kelimesi, silindir ya da huni şeklinde metal kap veya kâğıt kese anlamlarına gelen İtalyanca "cartuccia" kelimesinden gelmektedir. Bu sözcüğün "cartouche" şeklinde 1571 yılından itibaren Fransızca da kullanıldığı görülmektedir. Bkn. *Le Petit Robert, Dictionnaire de la langue française*, Paris 2000, s. 352-353. Osmanlı dünyasında "hartuc" şeklinde askeri terminolojide "barut hartucu" yani "merminin arkasından namluya sürülen bezden veya kartondan barut kesesi" anlamında kullanılmıştır. Günümüzde de kullanılan kartuş sözcüğü yine "cartuccia" kelimesine dayanmaktadır. Lâtince kökenli kelimelerin anlamlandırılmasında ve metinde geçen kelimelerle ilgi kurulmasındaki katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Ayşe Kayapınar'a teşekkür ederim.

¹⁸ Ortakçı reâyâ ile ilgili olarak bkn. Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları Kanunlar I*, İstanbul 1945, s.100-107.

Belgede ekili alanlara zarar veren hayvanlar konusundaki uygulamalara da değinilmektedir: “*Gerek reâyâ gerek Frenk taifesidir. Koyun vesâir hayvanâtı ekine girdikde öldürürlermiş. Min ba'd öldürmeyüb ekîn sahibine koyun sahibi zararın tahmîn ettikten sonra voyvoda tecrîme eyleye*”¹⁹. Buna göre ekili alan sahiplerinin ekinlerine zarar veren hayvanları öldürdükleri gözlenmiş olup, böyle durumlarda, arâzî sahiplerinin hayvanları öldürmeyip zararlarının voyvoda tarafından tahmini bir bedel üzerinden tazmin ettirilmesi gerektiği bildirilmiştir.

“*Cezîre-i mezbûrede ipek hâsıl edenlerden öşri kükül deyü voyvodaya beher karye hâsıl kaydolunmuştur. Karyelerde maktû' bâğçelere mutasarrıf olanlar mücerreden bizim bâğçemiz maktû'dur ve eşcâr-ı dut dahi maktû'dur. İpek öşri virmezüz deyü nizâ' itmeyeler. Eşcâr-ı dut maktû'larına dâhil olmamıştır. Maktû' bâğçelerden kovanı olanlar öşri voyvodaya edâ ideler. Kovan dahi gerek manastır ve gayride maktû' dâhil olmamıştır*”²⁰, şeklindeki ifadeden köylerdeki bahçelerden vergi olarak maktû bir bedel alınmakta olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca maktû bahçelere sahip olanların dut ağaçlarının da maktû bedele dâhil olduğu iddiasıyla hareket ettikleri ve bunların ipek öşrü olarak talep edilen “öşri kükül”ü²¹ vermemek konusunda ısrarlı olmamaları gerektiği, dut ağaçlarının bahçelerden alınan maktû bedele dâhil olmadığı açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra manastırlar ve köylerdeki kovanlar için de aynı durumun söz konusu olduğu görülmektedir.

“*Cezîre-i mezbûrede vâkî' manastır rahiplerinin kendü mülkleri ki sâkin olduğu karyede reâyâ emlâkiyle ma'an öşre dâhildir. Mücerred bizim manastırımız maktû' olmağla bizim emlâkimiz dahi maktû'dur deyü nizâ' itmeyüb öşri voyvodaya edâ eyleye*”²² ifadesi adada bulunan manastır rahiplerinin de tıpkı diğer köylerde oturan reâyâ gibi ekip biçtiklerinin öşrünü vereceklerini anlatmaktadır. Manastır mülklerinden ekilip biçilenden maktû bedel talep edilmekte olmasına rağmen

¹⁹ TK, TD, Nr. 93. v. 5/b.

²⁰ TK, TD, Nr. 93. v. 5/b.

²¹ Yunanca “κουκούλι” (kukuli) ipek kozası manasına gelmektedir. Bkn. *Georgios Mpampioniotis, Leksiko tis Neas Ellinikis Glossas*, Atina 1998, s. 946. Bununla birlikte kelimenin kökeni Lâtince olup bir nesneyi saran şey, kâğıt zarf, kapüşon ve kese anlamlarına gelen “cucullus”a dayanmaktadır. Bkn. F. Gaffiot, *Dictionnaire Latin-français*, Paris 1934, s. 448. Ancak Osmanlılar bu sözcüğü yazarken “ق” (kaf değil “ك” (kef) harfini kullanmayı tercih etmişlerdir. Bundan dolayı bu kelime eski yazılı harflerin yeni yazıya aktarıldığı Türkçe literatürde çoğu zaman “Kükül”, “Gökül”, “Gönül” ve “Gügül” şeklinde gösterilmektedir. “Kükül”ün ipek kozası anlamına gelmesiyle ilgili Bkn. Hasan Eren, “Osmanlı Kanûnnâmelerinin Dili Üzerine I.Gönül”, *Reşit Rahmeti Arat İçin TKAE Yayınları II. Sayı*, Ankara 1966, s.56. Yunanca ifadelerin okunup anlam kazandırılmasında katkıda bulunan Doç. Dr. Levent Kayapınar'a teşekkür ederim.

²² TK, TD, Nr. 93. v. 5/b.

men rahiplerin kendi mülklerinden ekip biçtiklerinden öşür talep edilmekte idi. 1748 yılında da adadaki manastırların rahiplerinin şikâyetleri sonucu yeni bir düzenleme yapılması emredilmiştir. Bu fermanın neşredilmesindeki neden ise; rahiplerin zirâattan elde ettikleri ürünlerden öşür vergisi mukabili maktû vergilerini ödedikten sonra vergi toplayıcılarının rahiplerden tekrar aynı olarak ürün talep etmeleridir. Ferman bu yanlış uygulamayı sona erdirmek adına merkezdeki defterlerin tetkiki sonucu söz konusu manastır arâzilerinden öşür karşılığı maktû bir verginin alınması gerektiğinin tespiti ve gereğinin yapılması adına gönderilmiştir²³.

“*Hîn-i tahrirde her bir otlak yerlerinden kat' olunub, karye ahâlilerine mer'a olmak üzere verilmiştir. Fî-mâba'd ol yerlerin baskuli ta'bir olunur resm-i otlâğın voyvodalar alub Frenk tarafından müdâhale olunmaya*”²⁴ kaydından anlaşıldığı üzere tahrir yapıldığı sırada köylerde bulunan herhangi bir otlaktan bir kısmının bölünüp köylerin ahâlisine mera olmak üzere verildiği ve “baskuli”²⁵ tabir edilen otlak vergisinin voyvodalara verilmesi Lâtinlerin buna müdâhale etmemesi tembih olunmaktaydı.

“*Karye ahâlilerinin koyun kadîmden kangı otlak yerine varub geldiye, yine varub otundan ve suyundan intifâ' edüb, kanûn üzere otlak resmin sâhib-i arza virdikden sonra sâhib-i arz dahi benim otlâğıma gelme ve suvadımdan koyun suvarma deyü reâyâyı rencide itmeyeler*”²⁶. Belgenin bu bölümünde söz edilen konu ise reâyâ ile sâhib-i arzın otlak yerlerinin kullanımı konusundaki hak ve sorumlulukları ile ilgilidir. Reâyânın koyunlarını hangi otlak yerinde otlatıyorsa o yerin sahibine, otlak resmini vermesi; sâhib-i arzın ise vergisini aldıktan sonra, otlâğın kullanımı konusunda zorluk çıkarmaması gerektiği ifade edilmekteydi.

“*Ve cezîre-i mezbûrede râkî' eşcâr-ı incirden bedel-i öşr birer para alınmuş. Kemâkân beher eşcârdan birer para alınub öşr taleb olunmaya*” ibâresinde incir ağaçlarından öşür bedeli olarak birer para alınmakta olup yine eskiden olduğu

²³ *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 314.

²⁴ TK, TD, Nr. 93, v. 5/b.

²⁵ Bu kelimenin Lâtinçe fiil olarak otlatmak manasına gelen “pasco” ve ondan türetilen ve otlayan, otlatılan anlamlarını taşıyan “pasculis, pascualis”den geldiği görülmektedir. Bln. F. Gaffiot, *Dictionnaire Latin-français*, Paris 1934, s. 1122. Hint-Ari kökenli olan bu kelime Yunanca çayır, otlak anlamına gelen “βουκοτόπι” (Voskotopi) kelimesi ile de ilgilidir. Kâtip, bu sözcüğü incelenen belgede “baskuli” biçiminde yazmıştır.

²⁶ TK, TD, Nr. 93, v. 5/b.

gibi her bir ağaçtan birer para alınması ve öşür talep olunmaması bildirilmektedir²⁷.

“*Cezîre-i mezbûrede ekseriyâ bâğ ve tarlaların üç rub'ı manastırların ve bir rub'ı reâyânın ve bazı bir rub'ı manastırın ve üç rub'ı reâyânındır. Bu makûle olan gerek bâğ ve gerek tarla ve zeytun ve incir ve gayrîdir. Reâyâ defterinde yazılmış ise öşri virir. Manastır defterine yazulub maktû' dâhil olmuş ise maktû' virir. Öşür talep olunmaz*”²⁸ kaydıyla adada bazen bağ ve tarlaların $\frac{3}{4}$ 'ünün manastırların, $\frac{1}{4}$ 'ünün reâyânın, bazen de bahsedilen oranların manastırların lehine olarak tanzim edildiği tespit edilmektedir. Sözü edilen bağ ve tarlaların dışında incir, zeytin vesâire de bu gruba dâhil edilmiştir. Bunlardan reâyâ defterinde yazılanlar ise maktû bedel üzerinden vergilerini vermekle mükellef tutulmaktadırlar. Bunlardan ayrıca öşür talep olunmaması istenmekteydi.

1720 tarihli tahrir defterinin başında bulunan reâyânın uyması gereken kaideleri ihtiva eden bu belgeden anlaşıldığına göre adada Katolik Lâtin ve Ortodoks Rum ahâlî birlikte yaşamakta ve Rum ahâlî Lâtinlerin aracılığı ile vergilerini ödemektedir. Cizye ve bunun dışında bazı vergiler maktû bir bedel üzerinden ödenmekte, köylüler ve rahipler ise kendi mülklerinde ekip biçtiklerinden öşür vergisi vermekteydi. Bu tahrirde vergilerin toplanmasının voyvodaların nezareti ile gerçekleştiği ve Lâtinlerin müdâhalelerine engel olunması konusundaki tedbirlere yer verilerek reâyânın durumunda iyileştirmeler yapıldığı gözlenmektedir.

Sonuç olarak, adada Osmanlı idâresinin tesisinden sonra yapılan idâri ve iktisadî düzenlemelerle yerli halkın iktisadî faaliyetleri güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı tadrîcî fetih siyasetinin bir gereği olarak eski uygulamaların bir bölümü adada Osmanlı'nın ilk yıllarında da uygulanmıştır. Hatta Osmanlı öncesi adanın yöneticileri olan Lâtinlerin dilinden kalan kükül, kartuç ve baskuli gibi kelimeler, Osmanlı literatüründe de kullanılmıştır. Ancak bu eski uygulamalardan doğan ve halkın bazı kesimlerinden gelen şikâyetler dolayısıyla Osmanlı idâresi reâyânın lehine olmak üzere vergi sistemini yeniden tanzim etmiş ve böylece adada geniş kitleler tarafından benimsenen adaletli Osmanlı yönetimi kurulmuştur.

²⁷ TK, TD, Nr. 93. v. 5/b.

²⁸ TK, TD, Nr. 93. v. 5/b.

